

Het mogelijk onmogelijke

Essay ter gelegenheid van de Marie Kleine-Gartman Prijs 2006

Door Lotte van den Berg

Brazilië. Regio São Paulo. We staan boven op een berg. Grasland tot aan de horizon. Een dode boom, een boom. Een tribune. Zeven bussen in de verte. Driehonderd man in een stoet slingerend de berg op. We spelen *Braakland*, een voorstelling in de open lucht. Het publiek is jong, de gemiddelde leeftijd is 25 jaar. Korte rokjes, felgekleurde T-shirts, piercing, dreadlocks. Hoge hakken, gympjes. Borsten sensueel in strakke topjes.

Braakland is een voorstelling over de leegte. Over onze angst voor de dood. Meer dan honderd meter van het publiek spelen de acteurs. Je ziet kleine mensen in de verte, vergeten mensen. De hoop voorbij. De voorstelling is beeldend, abstract en zonder woorden. Zonder muziek. De acteurs dragen kleren in de kleuren van het land en verdwijnen in het dorre gras, de aarde. Een groter verschil tussen publiek en voorstelling is niet denkbaar. We beginnen en vrezen voor wat komen gaat. 'Ook als iedereen wegloopt spelen jullie gewoon door', heb ik met de acteurs afgesproken. Niemand loopt weg. Zoals de Braziliaan het leven tegemoet treedt, zo is ook deze voorstelling. Open. Benieuwd. Ze durven zich te laten raken en worden geraakt. Door iets wat ze niet eerder zagen. Door het absolute tegendeel van zichzelf.

Ik denk aan mezelf. Ik denk aan samen met mijn moeder naar de film gaan en uiteindelijk niet gaan, want stel je voor dat het een slechte film is. Ik denk aan Nederland. Altijd een voorbehoud achter de hand. Niets is echt leuk, mooi, fijn, totdat het tegendeel is bewezen. Eerst gaan we op zoek naar alles wat fout kan gaan. We gaan uit van mislukking.

Ik ben drie weken in Brazilië gebleven. Ik heb veel van de Brazilianen geleerd. Ik ben geraakt door hun directe en voortdurende 'ja' op alles wat ze tegenkomen. Ik ben geconfronteerd met mijn soms zeer twijfelende en afwachtende houding en ben teruggekomen in de volle overtuiging dat ik het oprechte enthousiasme dat de Brazilianen mij teruggaven nog een tijdje levend zal houden.

Het gaat goed in Nederland. En theater is geweldig.

**'Kunst kan zin geven
zonder nuttig te zijn'**

Wat is het dat ons zo negatief naar de dingen doet kijken? Waar zijn we bang voor? Waarom gaan we uit van wat niet goed zal gaan? Waarom op alles reageren met een negatief advies? Wat zou er gebeuren als wij plots ons vertrouwen in het leven zouden terugkrijgen? Ons niet langer per definitie zouden verzekeren tegen ongeval en rampspoed? Wat zou er gebeuren als we op verandering zouden reageren als was het een cadeau, een mogelijkheid, in plaats van een verlies?

Is theater kunst? Er zijn mensen die beweren van niet. Ik vroeg het een aantal bevriende theatermakers. Ben je een kunstenaar? Ze wisten het niet goed. Soms wel, soms niet, leek de conclusie. Ik ga er in dit schrijven van uit dat iedere theatervoorstelling wordt gemaakt vanuit het verlangen de toeschouwer deelgenoot te maken van vraag, overtuiging of ervaring van één of meer kunstenaars.

Ik ga ervan uit dat een kunstenaar iemand is die zich laat raken door het leven en vervolgens vormen zoekt om dit met anderen te delen. Vormen die benoemen wat onbenoembaar blijft. Vormen die niet alleen via het denken spreken, maar invoelbaar zijn en herkenning mogelijk maken. Vormen die toeschouwer en kunstenaar tot deelgenoot maken. Ik zou graag alle regisseurs, acteurs en ontwerpers aanspreken als

kunstenaar. Je mag zelf in alle eerlijkheid beslissen of je deze titel wel of niet verdient.

Kunst ontstaat vanuit een grote urgentie en zonder nutbeginsel. Kunst kan zin geven zonder nuttig te zijn. De urgentie van waaruit de kunstenaar zijn plannen ontwikkelt en uitvoert, begeestert niet alleen het werk zelf maar ook de samenwerking met anderen. Niet alleen met acteurs, vormgevers en bijvoorbeeld publiciteitsmedewerkers, maar ook met producenten, schouwburgdirecteuren en beleidmakers wordt een samenwerking aangegaan.

**'De kunstenaar is
de initiatiefnemer
en de motor'**

Bij Het Toneelhuis in Antwerpen werken meer dan honderd mensen. Tien van hen zijn scheppend kunstenaar. De anderen maken het mogelijk de voorstellingen te creëren en te tonen. Door deze samenwerking is het werk dat gemaakt wordt van hen allen. Meer dan honderd mensen waren verantwoordelijk voor het werk dat we het afgelopen seizoen maakten en lieten zien. Het is belangrijk dat zo'n groot gezelschap begeesterd wordt vanuit het werk, vanuit het zoeken van de kunst. Je moet er steeds voor waken dat niet de organisatievorm het kunstwerk gaat bepalen. Flexibel zijn en openstaan voor verandering is de boodschap die je zo'n grote organisatie steeds weer moet geven. Maar eerst en vooral moet je ervoor zorgen dat iedereen zich verbonden voelt met het zoeken. Dat we weten van waaruit iets vertrekt. Waar het begint. De kunst is er niet om de organisatie draaiende te houden. De organisatie is er om de kunst mogelijk te maken.

Als dit allemaal waar is, wat vraagt dit dan van de kunstenaar? Dat vraagt van de kunstenaar dat hij boven alles kan begeisteren. Dat hij bevlogen is en mensen weet te

motiveren. Dat vraagt van de kunstenaar dat hij ondanks zijn zoeken en zwalken weet waarnaar hij zoekt, en anderen overtuigt van de noodzaak van zijn zoektocht. Dat hij steeds weer de kracht vindt anderen te enthousiasmeren om zonder kompas de woestijn in te trekken. Dat vraagt van de kunstenaar om iedereen die meewerkt aan het tot stand komen van de voorstelling, dus ook de schouwburgdirecteuren, beleidmakers en het publiek, te begeisteren. De kunstenaar is de initiatiefnemer en de motor.

Ik kies er heel bewust voor alles wat onmogelijk lijkt toch te proberen. Zo ben ik bijvoorbeeld op zoek naar mijn grote liefde. En hoewel velen zeggen dat dit nooit zal lukken, blijf ik zoeken. Ook hoop ik ervoor te zorgen nog lang niet dood te gaan. En hoewel het natuurlijk mijn goed recht is dit te hopen, garanderen kan ik het niet. Het leven zekerstellen kan niemand. We leven en gaan dood. Ons verzet tegen de dood is een bewijs van haar bestaan. Onze utopie is per definitie niet realiseerbaar. De dood maakt van het leven een onmogelijkheid. Wat we ondernemen in het leven zal een poging blijven. En precies hierdoor voel ik me uitgedaagd. Want is het niet juist ons besef van de onmogelijkheid die ons aanzet tot het verrichten van wonderen en het scheppen van mogelijkheden?

De kunstenaar wil het onmogelijke, dat wordt gezegd. Maar het is niet alleen de kunstenaar die dit wil, het is eerst en vooral de taak van de kunst dit te willen. Het is een taak van de kunst op zoek te gaan naar de grenzen van het waarschijnlijke. Het is een taak van de kunst het leven uit zijn tent te lokken en het niet-verwachte plots te tonen.

**'Het onmogelijke
toont zich, zichtbaar,
en bestaat'**

Ik zit in vergadering. De technisch directeur deelt me mee dat er helaas niet genoeg geld is. Hij vraagt of het decor niet een beetje simpeler kan. Kleinere ramen misschien. Of minder hout. Wat zou er gebeuren wanneer ik direct zou toegeven aan deze wens? Wat zou er gebeuren als ik om hem tegemoet te komen zelf zou voorstellen het decor dan ook maar meteen een paar meter kleiner te maken? Of sterker nog, als ik hem zou voorstellen het hele project te cancellen, dan zijn we helemaal goedkoop uit. Ik zou mijn kansen volledig verspelen. De technisch directeur zou de artistiek leider bellen en hem op de hoogte brengen van mijn gebrek aan bevlogenheid en doorzettingsvermogen. Men zou gaan twijfelen aan mij als regisseur.

De taakverdeling is als volgt: ik vraag het onmogelijke en de mensen met wie ik werk zeggen dat dit helaas niet mogelijk is. Een prachtig plan, maar helaas onmogelijk. Ik ben bevlogen en blijf proberen. De anderen worden enthousiast, maar blijven praktisch, realistisch. Ik ben bereid een paar aanpassingen te doen. Uiteindelijk wordt het plan, nog altijd onmogelijk maar al iets overzichtelijker, uitgevoerd. Onderweg gaat er van alles goed en fout. Er wordt gevloekt en gelachen. Nog heel wat aanpassingen op het plan volgen. Iedereen die aan het plan meewerkt wordt aangestoken door de drang naar het onmogelijke. Het onmogelijke wordt mogelijk gemaakt. Of beter gezegd: het onmogelijke toont zich, zichtbaar, en bestaat.

Ik koop een oude auto. Vlak bij Tilburg in Udenhout bij een boer die zijn auto's rijdt op rode diesel. Ik onderhandel over de prijs. De prijs die hij noemt is sowieso te hoog, dat is bekend. De prijs die ik noem, is sowieso te laag. Ook dat is bekend. We komen ergens in het midden uit en zijn beiden tevreden. Zo gaat dat. Wat zou er gebeuren als hij te weinig voor zijn auto zou vragen? Ik zou de moeite niet nemen om überhaupt naar Udenhout te rijden. Ik zou denken dat er iets grondig mis was met de auto, kapotte motor, volledig verroeste carrosserie, anders zou hij niet zo goedkoop zijn.

**'Als de beleidsmaker
te weinig betaalt voor de kunst,
blijft er niets van over'**

Wat zou er gebeuren als wij kunstenaars plots veel minder geld zouden vragen voor onze projecten? Wat zou er gebeuren als we ons tevreden zouden tonen met de bestaande zalen en gezelschappen, niet meer zouden verlangen naar vernieuwing en verandering? Wat zou er gebeuren als we met zijn allen in de volgende subsidieronde miljoenen minder zouden aanvragen? Men zou ernstig teleurgesteld zijn in ons. Men zou ons gebrek aan energie verwijten. En men zal hoogstwaarschijnlijk voor veel geld kunstenaars uit het buitenland gaan halen om de creatieve droogte waarin het land zou verkeren te overleven.

Zo is de taakverdeling. Wij moeten het onmogelijke vragen en de beleidsmaker plaatst hier zijn kanttekeningen bij. Wat zou er gebeuren als hij dit niet zou doen? Wat zou er gebeuren als de technisch directeur mij alles zou geven wat ik vroeg? Ik zou megalomane projecten opzetten die groots en meeslepend zouden beginnen maar waarschijnlijk als fiasco zouden eindigen. Hoe vervelend ook, het is altijd weer goed gedwongen te worden je project opnieuw te herdenken. Een aanpassing is vaak een verbetering. De onderhandeling zet een plan op scherp.

Belangrijk is te stellen dat de kunstenaar de onderhandeling start. Hij doet een voorstel. De beleidsmaker reageert. Zo zou het moeten zijn. Het is aan de kunst om de onderhandeling waarde te geven. Hoe belangrijker de kunst zichzelf maakt, hoe belangrijker de onderhandeling daaropvolgend wordt. En hoe belangrijker het voor de beleidsmaker wordt de juiste prijs te bieden. Als ik te weinig biedt voor de auto, gaat hij aan mijn neus voorbij. Als de beleidsmaker te weinig betaalt voor de kunst, blijft er niets van over.

Hoe krijg je iemand enthousiast voor je plannen? Hoe zorg je ervoor dat de ander in jouw plan gaat geloven? Door er zelf in te geloven. Hoog inzetten met risico. Kunst geeft bevlogenheid aan de mensen. Kunst laat ons zien dat het onmogelijke mogelijk is. Dat dromen zin heeft. Dat zou ze moeten doen. Theater moet kunst durven zijn. Het onmogelijke beloven. Meesleuren. Een rivier in overstroming. Hard kolkt het water. We moeten onze prijs durven opdrijven. En niet bij voorbaat al beginnen met het miezeren over de tekorten. Eerst en vooral met groot geloof aanprijzen en opbieden.

Een kunstenaar is niet op zoek naar geld. Hij is op zoek naar mogelijkheden. En in wezen is de kunstenaar dus op zoek naar vertrouwen. Dat wat hij zal maken bestaat nog niet. De kunstenaar doet zijn best iets wat nog geen vorm heeft te verwoorden, de beleidsmaker probeert zich een beeld te vormen van datgene wat de kunstenaar verwoordt. Hier al begint het gebruik van verbeeldingskracht en verbeelding. De beleidsmaker is, in het beste geval, op zoek naar mensen en gezelschappen die hij vertrouwen kan geven. De beleidsmaker maakt mede mogelijk en deelt zo zowel in risico als in succes. Hij verbindt zich op deze manier aan de energie die uitgaat van het werk.

**'Ik verzet mij tegen
het weinig creatieve en bescheiden gedrag
dat volgt op het beleid.'**

Er wordt een plan gepresenteerd door de Raad voor Cultuur. Het plan wordt gelezen. Men heeft er van alles op aan te merken. Ieder probeert de regels van het plan bij te schaven. Men wordt zelfs opportuun en begint zichzelf te veranderen om zich zo in de gepresenteerde hokjes te kunnen wringen. Het is passen en meten. Miezeren en zeuren. Het spreekt voor zich dat bij dit proces niet veel energie vrijkomt. We vechten tegen datgene wat we niet willen. Terwijl we ook zouden kunnen

strijden voor datgene wat we wel willen. We laten ons in een afwachtende en reagerende rol duwen, terwijl we eigenlijk het voortouw zouden moeten nemen. Nog voor de Raad voor Cultuur verslag doet, zou de kunstenaar zich moeten uitspreken over de plannen die hij heeft voor de komende jaren, opdat een gelijkwaardige onderhandeling mogelijk wordt.

Er kan heel veel verbeterd worden aan de manier waarop het beleid gestructureerd is en tot stand komt. Toch heb ik besloten daarop mijn pijlen niet te richten. Niet nu. Ik richt mijn pijlen op de kunstenaar zelf. Ik verzet mij tegen het weinig creatieve en bescheiden gedrag dat volgt op het beleid. We hebben niet alleen last van het beleid omdat het ons bewegingsvrijheid ontnemt, we hebben last van het beleid omdat het ons denken beïnvloedt. Het kunstbeleid is er omdat er kunst is. De kunst moet zich dan ook niet onderwerpen aan het beleid en doodsbang voor gebrek aan geld tekenen voor compromis en opportuun gedrag. We moeten oppassen dat niet het zoeken naar mogelijkheden ons denken gaat bepalen. We moeten blijven dromen van het onmogelijke en dit durven presenteren nog voordat er oplossingen zijn gevonden.

Ik geloof niet dat er één manier is waarop de wereld, de liefde of bijvoorbeeld het theater goed zou kunnen functioneren. Ik geloof niet dat er slechts één manier is waarop we de dingen kunnen doen. En dus geloof ik ook niet in een perfect systeem, politiek stelsel of bestel. Het gaat volgens mij niet over wát we doen, maar over hóe we de dingen doen. Als er werkelijk iets is wat je niet kunt veranderen, kun je het maar beter accepteren om onnodig energieverlies te voorkomen. Als er iets is wat je wel kunt veranderen, moet je dat doen, zonder zeuren. Hoe kun je weten wat je moet veranderen en wat je moet accepteren? Niks moet. Je kunt altijd voor beide opties kiezen. Belangrijk is dat je datgene doet waartoe je hebt besloten en niet ergens in het midden blijft hangen, twijfelen, zeuren. Ik kan bij mijn vriendje blijven, ik kan ook bij hem weggaan. In wezen maakt het niet

uit wat ik doe. Als ik het maar met overtuiging doe. We worden niet gelukkig van de dingen die we doen en bereiken, maar van de manier waarop we dat doen en van de energie die daarbij wordt gegenereerd.

Ik heb me tijdens het afgelopen jaar laten vergiftigen door mijn eigen reactie op de vermeende crisis. Verbolgen was ik over de lobby die achter onze rug is gevoerd. Ik voelde me achtergesteld en was kwaad. Het heeft me niets gebracht. Ik maakte me druk uit verdediging. Ik las het plan van de Raad voor Cultuur niet als een plan, niet als een voorstel, maar als een aanklacht. Nog altijd denk ik dat het gevaarlijk is wanneer alles van boven af wordt bepaald. Nog altijd denk ik dat het ongelooflijk belangrijk is dat organisaties en gezelschappen groeien vanuit artistiek-inhoudelijke noodzaak, vanuit de urgentie die gedragen wordt door de kunst zelf. Toch denk ik ook dat er veel mogelijkheden liggen binnen het nieuwe beleid, maar alleen indien wij ze goed gebruiken. Als we van ons laten horen in onze eigen taal, met onze eigen woorden. Als we durven spreken vanuit het verlangen dat we hebben en niet vanuit de angst die we voelen.

**'Je hebt de kracht om
steeds weer opnieuw
te zien wat goed en juist is'**

Mijn verlanglijstje:

- ❖ Wat mij betreft maken we alleen voorstellingen als we daartoe werkelijk de noodzaak voelen en niet om in ons levensonderhoud te voorzien en organisaties draaiende te houden. Wat mij betreft kiezen we er zelf voor minder te maken, met meer tijd voor voorbereiding, langere repetitieperiodes, langere tournees en meer aandacht voor samenstelling en begeleiding van de tournee. Ik denk niet dat er te veel gezelschappen en theatermakers zijn. Wel

denk ik dat veel gezelschappen en theatermakers per jaar te veel nieuw werk maken, waardoor het talent dat ze hebben versnipperd raakt over te veel verschillende projecten.

- ❖ Wat mij betreft zal er meer aandacht zijn voor verkoop, publiciteit en publieksbereik, niet omdat dit moet, maar omdat we dit willen. Theatermaken is meer dan voorstellingen maken alleen. De zorg die wordt gedragen voor publiek en speelplek moet ontstaan vanuit de behoefte van de maker om een ontmoeting tot stand te brengen tussen zijn werk en de toeschouwer. Het wantrouwen dat er zagezegd is bij het publiek, kan alleen vanuit het werk zelf herwonnen worden, en niet met randvoorwaarden en marketingstrategieën. Er wordt gezegd dat er minder toeschouwers naar onze voorstellingen komen. Dat is beangstigend en vreselijk. Maar is het niet tegelijkertijd ook een uitdaging ervoor te zorgen dat er de volgende keer weer meer mensen zullen komen?

- ❖ Wat mij betreft gaat iedereen gewoon door met experimenteren, vernieuwen en verder zoeken. Net als de jonge makers moeten de gevestigde makers zich afvragen hoe zij zich willen ontwikkelen. Nieuw terrein verkennen, nieuwe zalen, nieuw publiek. Theater is per definitie een experiment. Het is een grote misvatting te denken dat je alleen experimenteert als je jong bent. Ik ben ervan overtuigd dat juist een gebrek aan vernieuwing en experiment de oorzaak is voor het gebrek aan energie bij zowel beleidmaker, kunstenaar als toeschouwer.

- ❖ Wat mij betreft worden gezelschappen en productiehuisen zo flexibel en divers als het werk zelf. De nieuwe generatie theatermakers overbrugt in haar werk de tegenstellingen tussen locatietheater en theater in de schouwburgen, tussen jeugdtheater en theater voor volwassenen, tussen repertoire en nieuwe vormen van beeldend en fysiek theater. Jonge makers zijn flexibel en mobiel, niet omdat ze nog niet

gevestigd zijn, maar uit principe. Er ligt voor hen een grote uitdaging om deze flexibiliteit ook zichtbaar te maken in nieuw op te richten gezelschappen, productiehuizen en nog te vormen stadsgezelschappen. Jonge makers moeten durven eisen dat hun manier van werken ook in de meer gevestigde structuren mogelijk wordt.

- ❖ Wat mij betreft maakt niemand zich in zijn denken afhankelijk van een ander en voelt iedereen zich eindverantwoordelijk voor zijn eigen ontwikkeling. Het is aan de nieuwe generatie theatermakers om zelf te weten wat ze nodig heeft en dit ook te vragen en te creëren. Wat mij betreft gaan gevestigde maker en jonge maker alleen een samenwerking aan wanneer beiden daar behoefte aan hebben en beiden zich op artistiek vlak uitgedaagd voelen door de ander.
- ❖ Hoe minder ervaring de jonge maker in de eerste jaren van zijn loopbaan opdoet rond publiekswerking, spreiding en organisatie van techniek en productie, hoe minder snel hem het vertrouwen gegeven zal worden zelf een gezelschap over te nemen of te leiden. Ik daag de gevestigde makers, artistiek leiders van productiehuizen en beleidmakers uit om regisseurs en acteurs reeds vroeg in hun loopbaan organisatorische verantwoordelijkheid te geven. Ik daag velen met mij uit deze verantwoordelijkheid op te eisen en waar te maken.
- ❖ Wat mij betreft worden de theaters weer plekken waar wij zelf ook graag komen. Wanneer schouwburgdirecteuren en programmeurs ongemotiveerd zijn, moeten we ze motiveren. We moeten meer aandacht krijgen voor de opbouw en het herstel van de relatie tussen theaters, schouwburgen en gezelschappen.
- ❖ Wat mij betreft stoppen we met het maken van verschil en gaan we op zoek naar een constructieve en bevlogen

samenwerking tussen oud en jong, groot en klein, publiek en theatermaker, beleidmaker en kunstenaar.

In het derde jaar van de regieopleiding wist ik plotseling heel duidelijk wat ik wilde. Wat voor soort theater ik wilde maken en hoe dit moest gebeuren. Ik schreef een manifest en deelde het uit. Ik benoemde de principes, regels en uitgangspunten van mijn theater.

Woedend en teleurgesteld was mijn lerares. Hoe kon ik mijzelf zo aan banden leggen? 'Heb vertrouwen in jezelf', zei ze. 'Reageer oprecht en direct op alles wat je tegen komt. Belemmer jezelf niet door een vooropgezet plan en idee. Je hebt de kracht om steeds weer opnieuw te zien wat goed en juist is, dat mag je niet vastleggen.' Het is een van de belangrijkste lessen die ik ooit kreeg. Leg jezelf niet vast. Heb vertrouwen. Steeds opnieuw.

**'We zullen altijd
datgene bevestigd zien
waarin we geloven.'**

Antwerpen. We spelen *Gerucht*, een locatievoorstelling in het midden van de stad. Een geluiddichte ruimte met daarin een tribune. Het publiek zit binnen en kijkt naar buiten. Een groot raam geeft uitzicht op de stad in bedrijf. Het is alsof je in een camera zit en door de lens naar buiten kijkt. De werkelijkheid wordt een film. Vier acteurs begeven zich in de stad en leiden de blik van het publiek naar buiten. Wat de toeschouwers zien, is losgekoppeld van de geluiden die ze horen. De voorstelling maakt de toeschouwers bewust van de manier waarop ze kijken, van de manier waarop hun waarneming interpreteert en manipuleert. Zodra je regen hoort, denk je regen te zien, hoewel je zeker weet dat het niet regent.

We zien wat we willen zien. Als ik door de stad loop en aan een rode auto denk, zie ik rode auto's. Als ik door de stad

loop en aan een groene auto denk, zie ik groene auto's. We zullen altijd datgene bevestigd zien waarin we geloven en waarvan we afhankelijk zijn. We interpreteren de wereld zoals we haar het beste kunnen gebruiken. Het beeld dat we hebben, van de dingen en van onszelf, is slechts een beeld. Het zou evengoed een ander beeld kunnen zijn.

Kunst geeft identiteit. Niet alleen aan de maker, maar ook aan de toeschouwer. Mensen hebben behoefte aan kunst. Om zo het beeld dat ze hebben van zichzelf en de wereld om hen heen te bevragen en te definiëren. De toeschouwer maakt, via de beleidsmaker, de kunst mogelijk en geeft de kunstenaar zijn vertrouwen. De verantwoordelijkheid die de kunstenaar op deze manier krijgt, is enorm.

Er wordt van ons gevraagd excellent te zijn. Dat is onmogelijk. Maar juist daarom is het een goede vraag aan ons adres. Excellent is niemand. In ieder geval niet in eigen ogen. Er is altijd weer een verder zoeken, willen en vragen. Maar we kunnen ernaar streven. We kunnen tot het uiterste gaan. We kunnen datgene doen waartoe we in staat zijn. En dat is veel. Heel veel. 'Je bent het aan je talent verplicht om scherper aan de wind te zeilen', zei ooit een leraar tegen mij. Vaak nog schiet deze zin door mijn gedachten.